

Lugupeetud Riigikohtu esimees, kohtunikud, külalised!

Kohtute seaduse kohaselt annab justiitsminister igal kohtunike täiskogul ülevaate õigus- ja kohtusüsteemi arengust. Mulle on see justiitsministrina kolmas kord.

Möödas on aasta 2018, Eesti juubeliaasta, kui avalikkuses arutleti varasemast põhjalikumalt ja hoogsamalt Eesti riikluse tugevdamise ja muutustega toimetuleku üle.

Justiitsministrina moodustasin 2016. aasta lõpus **põhiseaduse asjatundjate kogu**, kuhu kuulus 12 õigusasjatundjat, nende seas mitu kohtunikku ja emeritiikohtunikku. Asjatundjate kogul on valminud tegevusaruanne, kus on esitatud kaalumist väärivad täiendused Eesti põhiseadusse – ikka selleks, et tugevdada põhiseadust ja selle kultuuri. Asjatundjate kogu uuris seitset suurt riigiõiguse valdkonda: Euroopa Liit ja suveräänsus, riigikaitse ja NATO, riigikorraldusõigus, kohtud, kohalik omavalitsus, demokraatia rakendamine ning põhiõigused ja vabadused. Põhiseaduse asjatundjate kogu pidas kõige tähtsamaks, et:

- 1) Eesti põhiseaduse alused peavad jääma muutmatuks;
- 2) oluline on laiendada demokraatiat uute võimaluste abil;
- 3) Eesti inimestel on vaja uusi põhiõigusi ja põhiõiguste kaitset;
- 4) riigikaitse korraldus peab põhiseaduses olema tõhusam.

Asjatundjate kogu andis riigiõigusliku kaugvaate selleks, et osutada probleemidele ja proovikividele, millega Eesti tulevikus silmitsi seisab. Kui te seda aruannet loete, siis pidage kindlasti meeles, et eesmärk ei olnud jõuda iga ettepaneku asjus täielikule üksmeelele. Nagu juristidel ikka, oli eriarvamusi, kuid küllaldase üksmeele korral lisati muudatus põhiseaduse muutmise ettepanekute hulka.

Asjatundjate kogu ei leidnud, et õigusemõistmise või kohtunikuks nimetamise korraldust oleks vaja reformida. Meil on toimiv ja sõltumatuna tegutsev kohus. Kuid üks ettepanek jäi sõelale. Nimelt teeb asjatundjate kogu ettepaneku muuta põhiseaduse § 149 nii, et selles ei määrata enam jäigalt kindlaks kohtusüsteemi hierarhilist ülesehitust, vaid sätestatakse üksnes, et Riigikohus on riigi kõrgeim kohus ja põhiseaduslikkuse järelevalve kohus.

Asjatundjate kogu liige Priit Pikamäe selgitas, et praeguse detailse regulatsiooni taga on tõenäoliselt Põhiseaduse Assamblee kunagine soov distantseerida loodav

kohtusüsteem sovetlikust kohtupidamisest ning seada toonases alles lapsekingades õigusriigis kohtukorraldusele ja -menetlusele kindlad piirid.

Kuna olud on muutunud, siis ei ole põhiseaduse § 149 kehtiv sõnastus ajakohane. Kui anda Riigikogule kohtukorralduse valdkonnas vabamad käed, siis saaks ta ühiskonna vajadustele paindlikumalt reageerida ja arvestada ka nende väärtustega, mille olulisust ei pruukinud Põhiseaduse Assamblee aastakümnete eest selgelt näha. Näiteks võib menetlusökonoomia ja tõhusa menetluse mõttes olla mõistlik alustada suuremate tsiviil- ja kriminaalajade menetlust ringkonna-kohtus, kuid kehtiv põhiseadus ei võimalda seda lahendust isegi kaaluda. Kuna seadusandja peab kohtusüsteemi korraldamisel arvestama isikute põhiõiguste ja -vabadustega ning muude põhiseaduslike nõuetega, pole põhjust karta, et jäikade reegliteta põhiseadus annab seadusandjale võimaluse kohtusüsteemi meelevaldselt ümber korraldada.

Samuti on tarbetu kirjutada põhiseadusega ette kohtuasja lahendamise apellatsiooni- või kassatsioonikord ning seostada see kindla kohtuastmega. Teiste demokraatlike riikide kogemus näitab, et põhiseaduses enamasti ei kirjeldata kohtusüsteemi täpset ülesehitust ja toimimispõhimõtteid. Selline kohtusüsteem, kus kõik kohtuasjad algavad esimese astme kohtust ja saavad üldjuhul edasikaebe korras läbida kaks kohtuastet, on rahvusvahelises võrdluses erandlik.

Nendest kitsaskohtadest ei ole võimalik üle saada üksnes põhiseaduse § 149 tõlgendamise teel. Lubamatu oleks anda normidele sisu, mis irdub selgelt sõnastusest ja põhiseadusandja tahtest – see tekitaks õigusselgusetust.

Põhiseaduse asjatundjate kogu aruandega saate tutvuda Justiitsministeeriumi veebilehel. Küsimus, kas sellest saab ka põhiseaduse muutmise seaduse eelnõu seletuskirja osa, on juba järgmise valitsuse otsustada. Mina tänan südamest kõiki asjaosalisi tehtud töö eest!

Head kohtunikud, möödunud ja eelseisvale aastale – kui meil täitub viisteist aastat Euroopa Liidus – on iseloomulik, et osa Eesti õigussüsteemi võtab suuna Luksemburgile. Eriti on seda märgata kriminaalkohtupidamise valdkonnas. Senine Riigikohtu esimees, teenekas kriminaalkohtunik Priit Pikamäe asub esimese eesti kohtujuristina tööle Euroopa Kohtus. Euroopa Kohtusse on jõudnud esimesed eelotsusetaotlused kriminaalmenetluses: sideandmete kasutamise küsimus ja

kohtuotsuste vastastikuse tunnustamise küsimus. Tänavu seisab ees Luksemburgis loodava Euroopa Prokuratuuri Eesti liikmete valimine. Prokuröride kõrval saavad sinna kandideerida ka kohtunikud. Kõikide nende sündmuste taustal on hakanud tööle maailma esimene andmesaatkond – Eesti andmesaatkond Luksemburgis.

Peatun nüüd kriminaalpoliitikal ja kriminaaljustiitssüsteemil. Esitasin Vabariigi Valitsusele uued kriminaalpoliitika põhialused aastani 2030. Neis on suurimate murekohtadena nimetatud noored õigusrikkujad ja nende sattumine kriminaaljustiitssüsteemi vaatevälja, suur korduvkuritegevuse määr ja sõltuvuse tõttu toime pandud kuritegude suur osakaal, alternatiivkaristuste nappus, vähene ohvrisõbralikkus ja kriminaaljustiitssüsteemi mõningane digitaalne mahajäämus. Need on teemad, millele tuleb järgmisel kümnendil keskenduda.

Tuleviku kriminaalmenetlus nõuab kogu kriminaaljustiitssüsteemi ahelas uusi pädevusi ja valmisolekut tegelda tulevikuriskidega. Küberkuritegusid on toime pandud juba aastaid. 2018. aastal registreeriti 270 arvutiga seotud kuritegu, kusjuures arvutisüsteemide vastaste kuritegude arv on kasvanud poole võrra. Nimetatud 270-le lisandub hulk kuritegusid, milles arvuti on üks komponent: näiteks on inimkaubanduse juhtumitest 60% sellised, kus ohvriga võetakse kontakti just suhtlusmeedias, kolmandik seksuaalkuritegusid aga toimub netis.

See, mis praegu iseloomustab peamiselt küberkuritegevust, on peatne reaalsus paljudes kuritegevuse valdkondades: tehnoloogiast saab horisontaalne mõõde enamikus kuritegudes. Näiteks võime ette kujutada, kuidas suureneb isesõitvate masinate ja koduseadmete lunavaraga nakatamine, nii et inimene ei saa autot käivitada või koju süüa tellida ilma lunavara maksmata. See ei ole ulme ja me peame selleks valmis olema. Praegu ei ole kriminaaljustiitssüsteem valmis tehnoloogiakuritegusid ennetama ja avastama. Valmisolek nõuab õiguskaitseasutustelt ja kohtutelt peale traditsiooniliste uurimis- ja õigusteadmiste ka tehnoloogiaturundmist ning paljudelt ka oskust andmeid analüüsida.

Korduvkuritegevuse ennetamiseks tuleb pöörata märksa rohkem tähelepanu endiste vangide ühiskonnas toimetulekule ehk vabanemisjärgsetele tugiteenustele ja majutuskoha olemasolule. Tahame valmistada kinnipeetavaid vabanemiseks paremini ette, suurendades muu hulgas avavangla osa. Kuna kuritegevusest saadav tulu peab jõudma ohvrite abistamise ja kuriteoennetusse, siis on plaanis luua elatisfondi eeskujul ohvriabifond – loodan sellele lähiajal valitsuse mandaadi

saada. Paneb mõtlema, et riigile laekus 2017. aastal süüdimõistetutelt konfiskeeritud tulu ligi 3 miljonit eurot ja hinnanguliselt sama palju sundraha. Aga see raha ei jõua kuidagi ohvrini, kannatanuni. Samas loodi sundraha instituut just selleks, et rahastada kuriteoohvrite ja -ennetusega seotud tegevusi. Meie siht on, et ohvriabi fondi poole saaks pöörduda kannatanu, kelle kasuks on kohtuotsusega kuriteoga tekitatud kahju välja mõistetud.

Laste ja noorte puhul on peamine eesmärk vähendada nende noorte arvu, kes kriminaaljustiitsüsteemiga kokku puutuvad, suunates nad alternatiivide abil süsteemist välja. Meil on olemas tänuväärne mitmemõõtmeline pereteraapia MDFT, aga seda on liga vähe. Tuleb muuta töökorraldust nii, et keerukates juhtumites asuksid politsei, prokuratuur, lastekaitse, noorsootöötajad ja koolkoostööd tegema juba kohtueelse menetluse ajal – nad oleksid ühes inforuumis ja saaksid võtta vastutuse sel ajal, kui alaealisele kohaldatakse mõjutusvahendit või ta täidab talle määratud kohustust. Aga muidugi ei tohi seejuures noortelt vastutust ära võtta, sest on hädavajalik, et noor õpiks oma tegude eest vastutama. Siin on ka teil, head kohtunikud, kaalukas roll: aidata noorel võtta vastutust ning märgata kalestunud ja irvitava pilguga noores inimest, keda suudab vanglast paremini aidata sõltuvusravi ja järjepidev töö noort ümbritseva keskkonnaga.

Õigusloomeplaanide asjus olen lootusrikas, et tänavu jõuame lõpule karistusseadustiku ja muude seaduste muutmisega, mille eesmärk on kehtestada kohustuslik šokivangistus neile, kes panevad korduvalt toime raskeid kuritegusid, ning kehtestada karmimad karistused neile, kes panevad korduvalt toime vägivaldseid esimese astme kuritegusid. Sama eelnõuga leevendatakse eluaegsete vangide enne tähtaega vabastamist – tänu sellele tugevneb nende soov end parandada ja paranenult ühiskonda naasta. Põhiseadus lubab võtta kurjategijalt vabaduse, kuid mitte päriselt lootust. Samuti täpsustatakse välismaalasest kurjategijate kohtlemist. Muu hulgas laiendatakse võimalusi kohaldada Eestist lahkumist ja sissesõidukeeldu kui kriminaalmenetluslikku meetet, mille välismaalasest kahtlustatav või süüdistatav saab endale võtta kokkuleppe korras.

Pärast valimisi jõuab valitsusse **kriminaalmenetlusõiguse revisjoni esimese etapi eelnõu**. Eelnõu on ette valmistatud kriminaalmenetluse ekspertide ja praktikute kaasabil. Revisjon võtab sihiks kriminaalmenetluse digiteerimise, täiendab tõkendite loetelu, korraldab tõendite regulatsiooni. Algab ka revisjoni teise etapi ettevalmistamine. Eesmärk on kirjutada selgemaks kriminaalmenetluse seadustiku rahvusvahelist koostööd puudutav peatükk. Euroopa Liidu

instrumentide ülevõtmise tõttu on seda peatükki raske jälgida ja kohaldada ning seal on ka lünki, mis ei taga päriselt rahvusvaheliste kohustuste täitmist.

Peatun eraldi **digiteerimisel**. Eelseisev digiteerimine ei tohi olla reform reformi pärast. See, et on võimalik muuta mõni paberlik protsess andmepõhiseks, ei ole iseenesest veel piisav õigustus muudatust ette võtta. Tähtis on, et protsess muutuks lihtsamaks ja tõhusamaks ning töö tulemus selgemaks ja paremini kasutatavaks. Kõlab peaaegu anekdootlikult, aga meil – maailmas mainekas e-riigis – peetakse kriminaalmenetluses andmekogusid nii, et osa dokumente koostatakse arvutis, trükitakse välja, kirjutatakse alla ja skaneeritakse e-toimikusse. Sellised andmed ei ole kättesaadavad, neid on vaja käsitsi töödelda ja tulemus on ebaühtlase kvaliteediga.

Samuti on oluline viia sellised muudatused ellu kõikides kriminaalmenetluse ahela lülides uurimisasutusest kohtuni ja sealt lahendi täitmiseni. Kohtumenetluse digitaalsemaks muutumisel on seejuures keskne koht, mis ei tohi jääda nõrgemaks lüliks. Selleks et need sisulised arendused oleksid tulemuslikud, peab iga sammu kõigi osaliste koostöös läbi mõtlema ja ka koos rakendama asuma. Muutused ei toimu muidugi üleöö, vaid järk-järgult, nii et juurdunud tööpraktika saab mõistlikult ümber kujundada. Kuid sama tähtis on, et muudatusi kavandades ja ellu viies ei kaoks silme eest tervikpilt ning arendused ei oleks isoleeritud, vaid jätkusuutlikud ja samasuunalised.

Jätkub töö **kohtuekspertiisi seaduse** uue redaktsiooniga. Muudatused selles valdkonnas käivad ühte sammu kriminaalmenetluse revisjoniga. Eesmärk on muuta ekspertiisikorraldus loogilisemaks ja ökonoomsemaks.

Samuti on ministeeriumi tööplaanis **vangistusseaduse muudatused**. Ka selles valdkonnas on vaja ühelt poolt kõrvaldada vasturääkivusi, lihtsustada haldusmenetlust vanglas ning tagada kinnipeetavate õigused ja inimväärikus.

Valmistame ette **täitemenetluse ja maksejõuetusõiguse reformi**. Ma tänan teid, lugupeetud kohtunikkond, teie panuse eest õigusloomesse ja eelkõige nende arvamuste eest, mida annate eelnõude kooskõlastamisel. Samuti on väga hea, et olete pööranud tähelepanu oma töös kerkinud süsteemsetele kitsaskohtadele. Näiteks laste elatismiinimumi teemal pöörasid kohtunikud oma märgukirjaga tähelepanu, et praegune elatise alammäär ei vasta enam ühiskonna tegelikule olukorrale ega täida tõendamiskoormuse osas algset eesmärki.

Käimas on paeluv **arutelu tehisintellekti reguleerimise üle**. Riigikantselei ning majandus- ja kommunikatsiooniministeerium veavad tehisintellekti strateegia koostamist ja õigusküsimused on seal vägagi aktuaalsed. Enam ei räägita küll tehisintellektile õigussubjekti staatuse andmisest, aga ometi on lähiaja küsimus, kui kohtu ees on esimesed kaasused, kus tuleb tõlgendada, kas algoritmil põhinev lahendus kujutab endast suurema ohu allikat või milline on roboti omaniku vastutus, kui ta on jätnud roboti tarkvara uuendamata. Tehnoloogia areng kohtus ei seisne seega mitte üksnes töövahendite uuenemises, vaid üksiti vaidluste sisus. Kuid küllap kujutasid ka esimesed intellektuaalomandi kaitse ja meditsiiniõiguse kaasused endast põnevat proovikivi. Olen kindel, et enesetäiendamise, kohtunikele loomuomase uudishimu, koolitussüsteemi ja kolleegide toetusel omandate te uued teadmised ka tehisintellektist.

Kohtuvaidlused on keerukad ning oskus kirjutada **selge ja arusaadav kohtulahend** on kunst. Alanud eesti keele aastal ja selge keele kuul veebruaris polekski te saanud valida veel sobivamat täiskogu aruteluteemat.

Selge ei pea olema mitte ainult *seaduse* keel, millele me kogu aeg tähelepanu pöörame, vaid ametikeel laiemalt, ning seda tähtsam on, et ühiskond saaks kohtunike sõnumist aru. Muidugi ei tähenda selge keel turukeelt ja loomulikult peate te kasutama õiguskeelt, kuid õiguskonflikti lahendades lahendate te ühiskondlikku konflikti ja selles mõttes on selge sõnum väga tähtis.

Austatud kohtunikud! Möödunud aastal pidite looma selgeid kohtulahendeid varasemast vähem, sest **kohtuasjade arv on mõnevõrra kahanenud**, kuid teame, et te ei ole töökoormuse vähenemist kuigivõrd tajunud. Põlvkonnad vahetuvad ja kohtunike ametikohad ei täitu päevadega, samuti mõjutab tegelikku töökoormust see, et eriti just keerukamad kohtuasjad koonduvad keskustesse.

Arvudest üldiselt. Maakohtutes lahendati 29 134 tsiviil- ja 23 907 süüteasja, millest 17 136 kriminaal- ja 6771 väärteomenetluses. Arvestatava osa tsiviilkohtumenetluses laekuvatest asjadest menetletakse maksekäsu kiirmenetluses: mullu vaadati läbi 32 403 maksekäsu kiirmenetlust ehk 52,6% tsiviilkohtumenetluses esitatavatest asjadest. Halduskohtutes lahendati 2477 haldusasja. Ringkonna- kohtutes lahendati apellatsiooni- ja määruskaebemenetluses 2820 tsiviilasja, 2073 süüteasja ja 1447 haldusasja.

Pikki menetlusi – mille puhul menetletakse asja ühes kohtuastmes üle aasta – oli tsiviilasjades Tartu Maakohtus 9% ja Harju Maakohtus 15%; üldmenetlusasjades Tartu Maakohtus 8% ning Viru ja Harju maakohtus 15%. Halduskohtutes on pikkade menetluste osakaal 10% menetluses olevatest asjadest. Rõõm on tõdeda, et ringkonnakohtutes on pikkade menetluste osakaal endistviisi alla 5% ning kriminaalasjades ei ole üksi asi menetluses üle aasta. Samuti ei ole suurenenud nende asjade osakaal, mis on kohtute menetluses juba vähemalt kaks aastat – neid on endiselt umbes 3% kõigist menetletavatest asjadest.

Aga aitab praegu statistikast. Nagu ikka on detailne menetlusstatistika saadetud kõikide kohtunike postkasti.

Olen lootusrikas, et **riigi eelarvemenetluses** leiame katteallika nii kohtunike valveaja tasustamiseks kui ka Harju Maakohtusse kahe kohtunikukoha lisamiseks. Samuti ei ole kuhugi kadunud vajadus suurendada kohtuametnike töötasu, et see oleks vähemalt võrdne samaväärse töö tegijatega teistes asutustes.

Peale selle on hädasti vaja ühtlustada kohtute töökoormust, muuta töökorraldus paindlikumaks, kõrvaldada menetlusõiguslikke pudelikaelu, laiendada kohtueelset lepituspuhvrit, arendada kohtuametnikkonda kui kohtunike peamist tuge ning tagada kohtunike ja kohtuteenistujate väärikas järelkasv.

Justiitsministeerium on lubanud koostöös kohtute esindajatega ja Riigikohtu esimehe osalusel pakkuda neile probleemidele lahendusi juba aasta algupoolel.

Ma tean, et kohtujuhid ja kohtuhaldusametnikud on eest vedanud **kohtusüsteemi väärtuste** üle arutamist ja nüüdseks on selgelt sõnastatud, mille nimel töötatakse ja milliseid väärtusi kantakse. Need olemuslikud ja püsivad veendumused, millele oma tegevuses toetuda, on asjatundlikkus, usaldusväärsus ja sõltumatus. Nende sõnade algustähed annavad kokku kauni ja selge eestikeelse sõna AUS. Kohus töötab inimeste õiguste kaitseks, õigusrahu tagamiseks ja õigusriigi hüvanguks.

Lugupeetud kohtunikud, soovin teile väärtust loovat täiskogu!